

Examen HAVO

2011

tijdvak 2
woensdag 22 juni
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis (pilot)

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 76 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende historische beschrijvingen hebben te maken met onderwijs en staan in willekeurige volgorde:

- 1 In de Griekse stadsstaat Sparta worden jongens na hun zevende verjaardag gescheiden van hun ouders en opgeleid tot soldaat.
- 2 De verlichtingsfilosoof Rousseau schrijft in "Emile" dat jongens zonder dwang en straf moeten worden geschoold in verbondenheid met de natuur.
- 3 De Romeinse senatoren laten hun zonen begeleiden door een pedagoog, vaak een Griekse slaaf die moet zorgen dat de jongens op tijd op school komen en hard werken.
- 4 In de beginjaren van de Republiek sturen ouders hun kinderen naar stadsscholen om de Bijbel in eigen taal te kunnen lezen.
- 5 Beleidsplannen van de Nederlandse regering zorgen voor een spreiding van allochtonen om het ontstaan van zwarte scholen te voorkomen.
- 6 Adellijke families zenden hun zonen naar een bevriende familie. De zoon leert als page en schildknaap de deugden van de ridderlijke wereld zoals eer, moed en trouw.
- 7 De Leerplichtwet in Nederland wordt aangenomen. Daarin wordt vastgesteld dat kinderen minimaal zes jaar onderwijs moeten volgen. De confessionelen zijn tegen de wet omdat niets wordt geregeld voor christelijk onderwijs.

- 2p **1** Zet deze beschrijvingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

Gebruik bron 1.

Uit deze bron trek je twee conclusies:

- 1 De Klokbeercultuur was een landbouwsamenleving.
- 2 Uit namen als Klokbeerc-, Trechterbeerc- of Bandkeramiekcultuur kun je concluderen dat het gaat om prehistorische culturen.

2p **2** Ondersteun beide conclusies.

Gebruik bron 2 en 3.

Een historicus concludeert dat de medische wetenschap in de vierde eeuw voor Christus in Griekenland tegelijkertijd oude en nieuwe elementen bevat.

3p **3** Leg dit uit door aan te geven:

- wat de traditionele methode is om zieken te behandelen en
- wat Hippocrates daarin verandert en
- dat deze verandering past in die tijd.

In het Romeinse Rijk werd de regel ingevoerd dat de zonen van de Germaanse stamleiders op jonge leeftijd naar Rome werden gezonden voor een militaire opleiding.

4p **4** Noem een militair-strategisch én een sociaal-cultureel gevolg van deze regel en leg uit dat deze regel past bij de romanisering.

Gebruik bron 4.

Stel: je wilt deze bron gebruiken voor een onderzoek naar het vertrek van Attila uit het Romeinse Rijk.

2p **5** Leg uit waarom je twijfelt aan de bruikbaarheid van deze bron voor dit onderzoek.

Gebruik bron 4.

Een interpretatie:

Uit deze beschrijving blijkt de verwevenheid tussen het laat-Romeinse bestuur en de christelijke kerk.

2p **6** Ondersteun deze interpretatie met de bron.

Prehistorie en oudheid

---

bron 1

Foto van een klokbeker van gebakken klei gevonden in Barneveld. Door de vondst van dit soort klokbekers wordt de samenleving die zich omstreeks 2.000 v. Chr. ontwikkelt de "Klokbekercultuur" genoemd. Deze klokbeker met wikkeldraadmotief is 44 centimeter hoog:

bron 2

In de oudheid werd Asclepius vereerd als god van de artsen. In Epidaurus (in Griekenland) stond een aan hem gewijde tempel. Mensen die genezing zochten, werden te slapen gelegd in het heiligdom. Op de muren van de tempel staan verhalen uit de vierde eeuw over wonderbaarlijke genezingen, waaronder die van Ambrosia die aan één oog blind was:

Ambrosia lachte om sommige van de genezingen; want het was toch onmogelijk dat manken en blinden alleen al door het zien van een droom zouden genezen. Toen ging zij daar slapen en had een droombeeld. De god scheen bij haar te staan, zeggend dat hij haar zou genezen, maar zij moest dan als vergoeding een zilveren varken in de tempel plaatsen, ter herinnering aan haar hardleersheid. Na deze woorden sneed hij haar blinde oog open en goot er een smeersel in. En toen het dag was geworden, ging zij genezen heen.

bron 3

De Griekse arts Hippocrates schreef zijn boek "Epidemieën" in de vierde eeuw v.Chr. Hierin zegt hij:

Degene die medicijnen wil studeren, moet over de volgende onderwerpen iets leren. Ten eerste moet hij de effecten van de seizoenen en de verschillen hierin in acht nemen. Ten tweede moet hij de warme en koude wind bestuderen. Ten slotte moet hij het effect van water op de gezondheid niet vergeten. Het varieert in smaak en gewicht en het heeft daarom een verschillend effect op het lichaam. Als laatste moet hij het leven van de inwoners onderzoeken; zijn ze zware drinkers en eters zodat ze niet tegen inspanning kunnen, of zijn ze dol op werk en oefening en verstandige eters en matige drinkers?

bron 4

In 452 trok Attila, de koning der Hunnen (een nomadenstam uit Oost-Azië) met zijn krijgers op naar Rome om het te plunderen. Na enkele maanden van belegering trekt Attila zijn legers terug. De kroniekschrijver Prosper geeft in circa 455 een verklaring voor het wegtrekken van de Hunnen:

Attila verzamelde zijn in Gallië (Frankrijk) verspreide troepen om op te rukken naar Italië. (...) Voor de keizer en de Senaat en het Romeinse volk leek er geen beter voorstel dan een delegatie naar deze zeer barbaarse koning te sturen om bij hem om vrede te smeken. Onze hoogst gezegende paus Leo, vertrouwend op de hulp van God, die de rechtvaardigen nooit is afgevallen tijdens hun beproevingen, nam deze taak op zijn schouders, vergezeld van twee Romeinse bestuurders, consul Avienus en prefect Trygetius. De uitkomst was wat zijn geloof hem had ingegeven, want toen de koning het gezelschap had ontvangen, was hij zo onder de indruk van de aanwezigheid van de hogepriester, dat hij zijn leger het bevel gaf de oorlog op te geven. Nadat hij vrede had beloofd, trok Attila zich terug tot achter de Donau.

De middeleeuwen

De ineenstorting van het Romeinse Rijk bracht een grote verandering van de economie in West-Europa met zich mee.

- 3p **7** Noem deze verandering en leg uit dat deze verandering bijdroeg aan het ontstaan van het feodale stelsel.

Gebruik bron 5.

Uit deze bron blijkt dat het feodale stelsel:

- 1 is gebaseerd op een wederzijdse afspraak en
- 2 niet gebaseerd is op gelijkwaardigheid.

- 4p **8** Leg dit voor beide uit, telkens met de bron.

Gebruik bron 6.

Historici noemen de periode van culturele bloei in de tijd van Karel de Grote een "renaissance".

- 2p **9** Leg met de bron uit waarom ze dit een juiste aanduiding voor deze periode vinden.

In 1095 riep paus Urbanus II de christelijke wereld op voor de eerste kruistocht. De Duitse keizer Hendrik IV weigerde mee te doen.

- 2p **10** Verklaar zijn weigering vanuit de Investituurstrijd.

In 1122 kreeg de stad Utrecht het stadsrecht van de Duitse keizer. De burgers van de stad kregen daarin toestemming voor de instelling van een eigen rechtbank. De Utrechtse burgers hadden, vanwege de groei van de handel, aangedrongen op een eigen rechtspraak.

- 4p **11** Leg uit dat de groei van de handel de eigen rechtspraak:
- noodzakelijk maakte,
  - maar ook mogelijk maakte.

De middeleeuwen

---

bron 5

Gedurende zijn regeerperiode heeft de Frankische koning Karel de Grote (747-814) strijd geleverd met de Saksen. De Saksen leefden in het huidige Duitsland en hielden vast aan oude Germaanse tradities. Begin negende eeuw wil koning Karel de strijd beslissen en roept hij zijn leenmannen op tot de strijd. Deze brief richt hij aan abt Fulrad van het klooster St. Denis (bij Parijs):

Wij maken u bekend dat onze algemene vergadering dit jaar doorgaat in het oosten van Saksen, bij de rivier Bode, bij de plaats Stassfurt (aan de oostgrens van het rijk). Wij bevelen u naar bovengenoemde plaats te gaan met al uw manschappen, behoorlijk gewapend en toegerust, zeven dagen voor het feest van Johannes de Doper. U zult naar die plaats komen, gereed om ten strijde te trekken, waarheen wij het ook bevelen. Dat wil zeggen, met de nodige wapens en uitrusting, maar ook met voedsel- en kledingvoorraden voor de oorlog. Iedere ruiters moet beschikken over een schild, een lans, een zwaard, een dolk, een boog en een gevulde pijlenkoker. Op uw wagens neemt u verschillende gereedschappen mee, zoals bijlen, schaven, grote boren, oorlogsbijlen, houwelen, ijzeren schoppen en andere benodigdheden voor de strijd. U moet voorzien zijn van voedsel voor drie maanden en wapens voor zes maanden. En wij dragen u op dat u vreedzaam zult optrekken naar bovengenoemde plaats. Door welke streek van het koninkrijk u ook trekt, u zult niets anders nemen dan gras voor het vee, hout en water. En zorg ervoor dat uw vazallen optrekken samen met hun karren en mannen tot zij bij bovengenoemde plaats zijn, zodat de afwezigheid van een heer geen gelegenheid is om zich te misdragen. Zorg dat u niet nalatig bent als u in de toekomst nog begunstigd wil worden.

bron 6

In de tijd van Karel de Grote (omstreeks 800) vindt een culturele bloeitijd in West-Europa plaats. Karels leermeester, de monnik Alcuinus, schrijft aan Karel:

Als velen zich laten inspireren door uw doelstellingen zal er in het rijk van de Franken een nieuw Athene geschapen worden, nee beter nog, namelijk een Athene verfijnder dan het oude, omdat het onze, veredeld door het onderricht van Christus, het Griekse Athene in wijsheid voorbijstreeft. De Ouden hadden alleen Plato als leraar en toch, geïnspireerd door de zeven vrije kunsten, schitterden zij reeds; onze beschaving is echter bovendien begiftigd met de zeventvoudige volheid van de Heilige Geest, en die zal alle waardigheid van de wereldse wijsheid overschaduwden.

Door de tijd heen

De volgende protestacties in Amsterdam staan in willekeurige volgorde:

- 1 Tijdens een doop in de Oude Kerk weigert de geestelijke de mis in de volkstaal te houden in plaats van het Latijn. De aanwezige protestanten komen in opstand en vernielen beelden en het altaar.
- 2 Op het Waterlooplein breken rellen uit tegen de Duitse bezetter uit woede over anti-Joodse maatregelen.
- 3 In de arbeiderswijk de Jordaan worden veel vernielingen aangericht, omdat in de crisistijd de werkloosheidsuitkeringen worden verlaagd.
- 4 Veel Nederlanders zien op de televisie hoe tijdens het huwelijk van prinses Beatrix en Claus van Amsberg rookbommen naar de koets van het bruidspaar worden gegooid.
- 5 Tijdens het "Pachtersoproer" worden huizen van belastingpachters geplunderd, omdat de bevolking niet langer bestuurd wil worden door rijke regenten.
- 6 Nadat het volksspel palingtrekken verboden wordt, komen grote groepen arbeiders in opstand. De oorzaak van dit "Palingoproer" wordt in verband gebracht met de sociale kwestie.

2p **12** Zet deze protestacties in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 7.

Deze bron is te zien als een voortzetting van het beleid van veel middeleeuwse vorsten en vooruitlopend op de ideeën van het absolutisme.

4p **13** Leg dit uit door:

- een kenmerk te noemen van het beleid van veel middeleeuwse vorsten en
- een kenmerk van het absolutisme te noemen en
- per kenmerk uit te leggen dat deze bron daarbij aansluit.

In 1667 tekende de Republiek de Vrede van Breda met Engeland. Het Nederlandse Nieuw-Amsterdam (nu New York) werd overgedragen aan Engeland. In ruil daarvoor kreeg de Republiek Suriname en enkele forten aan de Afrikaanse Westkust. In de Republiek was men tevreden met deze ruil.

2p **14** Verklaar deze tevredenheid.

Hieronder volgen enkele gegevens over Louis de Geer (1587-1652):

- Op jonge leeftijd verhuist de protestantse Louis met zijn familie van de Zuidelijke Nederlanden die onder Spaans beheer zijn, naar de Republiek.
- In 1615 gaat Louis de Geer met zijn zwager, de wapenfabrikant Trip, naar Amsterdam en sluit een overeenkomst met een Zweedse handelsmaatschappij, waardoor hij kan beschikken over koper en ijzer uit Zweden.
- Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) leent De Geer grote bedragen aan de protestantse koning van Zweden die hem allerlei gunsten verleent.
- In Zweden bouwt De Geer een wapenijverheid op, hij laat daar kanonnen vervaardigen die vervolgens verscheept worden naar Amsterdam. Daar verkoopt De Geer ze op de stapelmarkt.
- Bij zijn overlijden laat De Geer een vermogen van 1,5 miljoen gulden (= nu ongeveer 150 miljoen euro) en een huis aan de Keizersgracht in Amsterdam na.

Uit deze gegevens kun je twee conclusies trekken:

- 1 In het leven van Louis de Geer komt de bijzondere positie van de Republiek aan het eind van de zestiende en begin zeventiende eeuw naar voren.
- 2 De levensloop van Louis de Geer illustreert een structurele verandering die plaatsvindt in deze tijd.

4p **15** Ondersteun beide conclusies door:

- met een gegeven uit het leven van De Geer uit te leggen dat in zijn levensloop de bijzondere positie van de Republiek in de zeventiende eeuw naar voren komt en
- een structurele verandering in de tijd van De Geer te noemen en aan te geven op welke wijze deze verandering in de levensloop van De Geer naar voren komt.

Gebruik bron 8.

De abolitionisten hebben Jacobus Capitein niet als voorbeeld gebruikt.

2p **16** Geef hiervoor de verklaring.

Gebruik bron 9.

Aan de hand van deze bron kun je concluderen dat in 1798 de bestuurders in Brabant beïnvloed zijn door het gedachtegoed van de democratische revoluties.

2p **17** Leg dit uit.

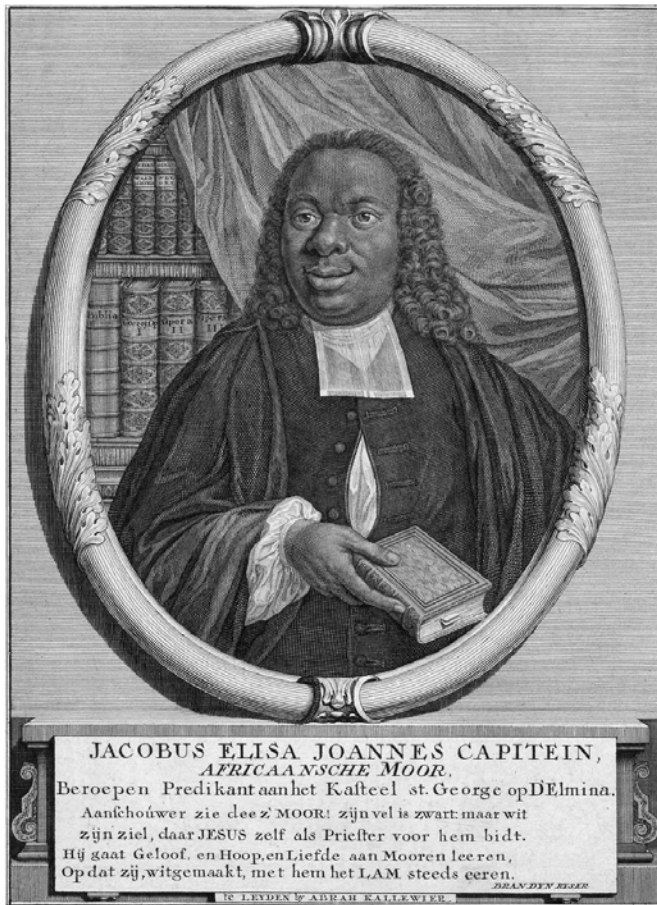
bron 7

Marino Cavalli is de ambassadeur van Venetië aan het hof van de Franse koning Frans I. Cavalli schrijft een portret van de koning aan het einde van diens regeerperiode in 1546:

Daar ligt naar mijn gevoel Frankrijks sterkte: eenheid en gehoorzaamheid. Zonder twijfel behoort de vrijheid tot de meest waardevolle dingen op aarde. Maar niet alle mensen zijn de vrijheid waardig. Er zijn mensen die geboren zijn om te gehoorzamen, anderen zijn gemaakt om te bevelen. Handelt ge andersom, dan zult ge de rampen op uw hoofd krijgen die Duitsland teisteren en die vroeger de Spaanse natie geschokt hebben. Aldus hebben de Fransen, die zich misschien weinig geschikt voelden om zichzelf te regeren, hun vrijheid en hun wil helemaal in handen van hun koning gelegd.

bron 8

Jacobus Capitein (1717-1747) wordt op 8-jarige leeftijd als slaaf verkocht. Hij krijgt de kans theologie te studeren en wordt de eerste zwarte predikant. In zijn proefschrift verwerpt hij de idealen van de Verlichting met Bijbelse argumenten:

Onderschrift

Jacobus Elisa Joannes Capitein, Afrikaanse Moor, beroepen predikant aan het kasteel St. George op D'Elmina.

Aanschouwer, zie deze Moor! Zijn vel is zwart, maar wit zijn ziel,
daar Jezus zelf als Priester voor hem bidt,
Hij gaat Geloof, en Hoop, en Liefde aan Mooren leeren,
Opdat zij, witgemaakt met hem het Lam steeds eeren.

Toelichting

“Moor” betekent hier een zwarte Afrikaan, met “het Lam” wordt Jezus bedoeld.

bron 9

In maart 1798 ontvangt het bestuur in Brabant een lijst met handtekeningen van verschillende Brabantse bestuurders die ten overstaan van burgers de volgende eed hebben afgelegd:

Ik verklaar een onveranderlijke afkeer te hebben tegen het stadhouderschap, de aristocratie en de regeringloosheid.

Moderne tijd

Gebruik bron 10.

Twee beweringen:

- 1 John Stuart Mill is geïnspireerd door het abolitionisme.
- 2 John Stuart Mill kan gezien worden als inspirator van een emancipatiebeweging.

4p **18** Leg beide beweringen uit.

Gebruik bron 11.

De paus schrijft *Rerum Novarum* in 1891 als reactie op ontwikkelingen in zijn tijd.

4p **19** Noem twee ontwikkelingen uit de negentiende eeuw die hierbij passen en toon bij elke ontwikkeling aan, dat de paus met *Rerum Novarum* reageert op het socialisme.

Gebruik bron 12.

De tekenaar geeft hier een mening weer over het verband tussen socialisme en vrouwenemancipatie.

3p **20** Welke mening wordt hier weergegeven? Licht je antwoord toe met twee elementen uit de bron.

De periode 1880-1920 wordt wel de periode van het Modern Imperialisme genoemd.

2p **21** Leg met een voorbeeld uit, welke economische verklaring er aan het ontstaan van het Modern Imperialisme kan worden gegeven.

Gebruik bron 13.

Deze prentbriefkaart is een vorm van propaganda uit de Eerste Wereldoorlog.

3p **22** Licht dit toe door:

- (met de bron) uit te leggen welke boodschap de kaart uitdraagt en
- aan te geven waarom een prentbriefkaart in deze tijd een geschikt middel is om deze propagandaboodschap te verspreiden.

Gebruik bron 13.

In de twintigste eeuw groeit in India een onafhankelijkheidsbeweging.

2p **23** Leg uit welk argument voor hun strijd deze beweging aan de prentbriefkaart kan ontleenen.

De jaren 1930 laten zien dat er een verband bestaat tussen economische omstandigheden en politieke radicalisering.

2p **24** Leg dit verband met een voorbeeld uit.

Gebruik bron 14.

Deze bron geeft enerzijds wel en anderzijds geen juist beeld van de Duitse bezetting van Nederland.

4p **25** Licht dit toe door uit te leggen:

- in welk opzicht deze telex kenmerkend is voor de Duitse bezetting en
- in welk opzicht de hier beschreven gebeurtenis niet kenmerkend is voor de Duitse bezetting.

Gebruik bron 15.

2p **26** Leg met behulp van een economische en een sociaal-culturele ontwikkeling uit, dat deze reclame kenmerkend is voor de jaren 1960.

Gebruik bron 16.

Dit lied van Doe Maar illustreert de internationale politieke situatie van de tijd waarin het lied is ontstaan.

2p **27** Leg dit uit.

Gebruik bron 16.

De mening over de Nederlandse samenleving die Doe Maar in dit lied blijkt te hebben, past bij de jongerencultuur die in de jaren 1960 is ontstaan.

2p **28** Leg dit uit.

bron 10

John Stuart Mill (1806-1873) is een beroemde econoom. Hij is van 1865 tot 1867 lid van het Britse Lagerhuis (parlement) en pleit daar voor invoering van vrouwenkiesrecht. In 1869 schrijft hij in "De slavernij der vrouw":

Inmiddels is de vrouw inderdaad de lijfeigene van haar echtgenoot in geen geringer mate dan gewone slaven. Aan het altaar doet zij de gelofte hem levenslang te zullen gehoorzamen. Zij kan geen daad doen zonder ten minste zijn stilzwijgende goedkeuring. Zij kan geen eigendommen verkrijgen anders dan voor hem. Zodra zij iets verwerft, zelfs door een erfenis, wordt het vanzelf het zijne. In dit opzicht is de positie van de vrouw, onder het gewone Engelse recht, ongunstiger dan die van slaven die volgens de wetten van veel landen wel eigen bezittingen kunnen hebben. (...)

Boven alles heeft de vrouwelijke slaaf in de christelijke landen een erkend recht en wordt het als haar zedelijke verplichting beschouwd om haar meester geslachtsgemeenschap te weigeren. Niet aldus de gehuwde vrouw. Ook als zij per ongeluk getrouwd is met een onmenselijke dwingeland, die haar haat, die haar graag kwelt en die zij verafschuwt, dan nog kan hij haar dwingen tot de laagste vernedering die een menselijk wezen kan ondergaan.

bron 11

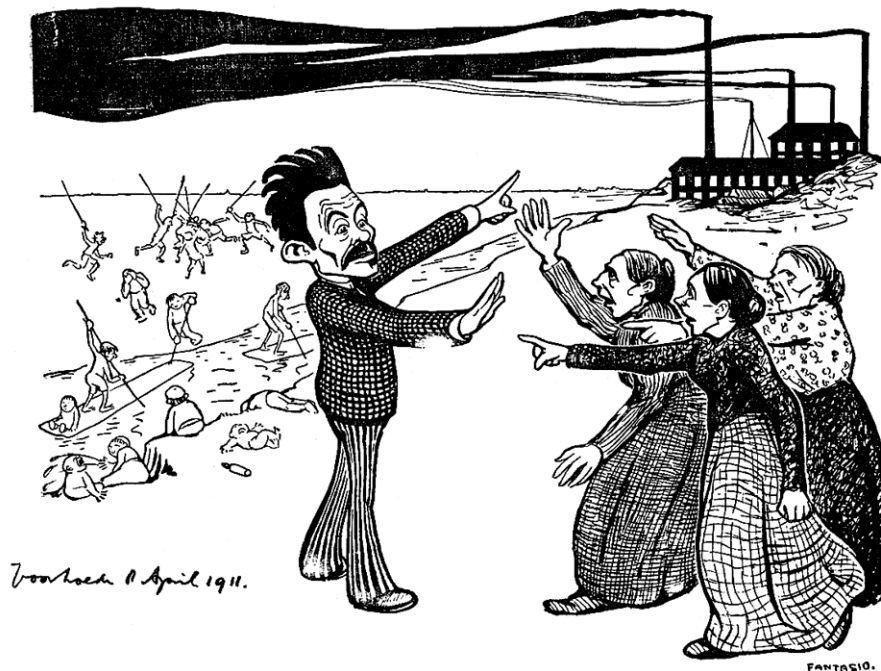
Op 15 mei 1891 schrijft de leider van de rooms-katholieke kerk, paus Leo XIII, in de encycliek (een brief aan de gelovigen) "Rerum Novarum" (over nieuwe zaken) het volgende:

Want toen in de vorige eeuw de vroegere gilden waren afgeschaft, zonder dat nieuwe hulpmiddelen in de plaats kwamen, en bovendien de staatsinstellingen en de wetten zich hadden losgemaakt van de voorvaderlijke godsdienst, vielen de arbeiders, niet verenigd en onverdedigd als zij waren, langzamerhand ten prooi aan onmenselijke praktijken van hun meesters en aan een bandeloze concurrentiezucht. De ellende werd nog vergroot door een allesverslindende woeker, die, alhoewel meermalen door de Kerk veroordeeld, telkens weer, zij het in andere vormen, door hebzuchtige speculanten wordt gedreven. Hierbij komt het feit, dat slechts enkelen nagenoeg de gehele heerschappij verkregen over de arbeidsmarkt en over heel de handel, zodat een zeer klein aantal machtige geldmagnaten een bijna-slavenjuk heeft opgelegd aan de onafzienbare menigte proletariërs (arbeiders).

bron 12

Een spotprent van Fantasio uit april 1911, met als titel "De socialisten en de vrouwenarbeid":

De Socialisten en de Vrouwenarbeid.

Schaper: „Wat, jelui zou thuis bij je kinderen willen blijven? En dan ze zoo nu en dan 'n mep geven. Naar de fabriek ga je, verstaan!”

Onderschrift

Schaper: “Wat, jullie zou thuis bij de kinderen willen blijven? En dan ze zo nu en dan ‘n mep geven. Naar de fabriek ga je, verstaan!”

Toelichting

Johan Schaper was Kamerlid voor de SDAP (de socialistische partij) tussen 1899 en 1934.

bron 13

Een Franse prentbriefkaart uit de Eerste Wereldoorlog:

De tekst op de prentbriefkaart luidt:

“De Geallieerden

Het mysterieuze India strijdt aan de zijde van het loyale Engeland om de beschaving te verdedigen.”

Toelichting

Frankrijk en Engeland zijn bondgenoten in de Eerste Wereldoorlog, India is een kolonie van Engeland in deze tijd.

bron 14

Op 11 september 1943 ontvangt de politie van Groningen de volgende telex:

Aan alle aangeslotenen:

De detachementcommandant der marechaussees te Kamp Westerbork verzoekt opsporing, aanhouding en voorgeleiding van de navolgende Jodinnen:

1. Mathilde B.

Geboren te Rotterdam, 11-3-1923,

Signalement: lengte plusminus 1.65, slank flink postuur, knap uiterlijk, geen Joods type, blond kroezig haar, gekleed in donkere rok met roze trui en draagt waarschijnlijk lichte beige regenjas.

2. Sophie S.

Geboren 23-8-1922,

Signalement: lengte plusminus 1.60, geen Joods type, donkerblond haar met een rol, gekleed in een donkerblauw mantelpak.

Zij zijn in het bezit van persoonsbewijzen maar niet van distributiebescheiden.

Beide Jodinnen behoren tot een groep, welke te werk is gesteld op een wasserij te Meppel, zij zijn 10-9-1943 omstreeks 18.00 uur voor het laatst gezien op het station van N.S. Meppel.

Toelichting

Kamp Westerbork was tijdens de bezetting een doorvoerkamp voor Nederlandse Joden. 107.000 Joden werden via dit kamp naar concentratiekampen in Polen gedeporteerd, 250 mensen wisten uit kamp Westerbork te ontsnappen. Zowel Sophie als Mathilde weten de oorlog in "de onderduik" te overleven. De achternamen zijn uit privacy overwegingen weggelaten.

bron 15

Een reclameaffiche uit de jaren 1960 voor de 2CV van het Franse automerk Citroën, de zogenaamde “lelijke eend”:

De tekst op het reclameaffiche luidt:

“la liberté! (= de vrijheid)

la liberté en 2CV (= de vrijheid in de 2CV)”

bron 16

In 1982 brengt de populaire Nederlandstalige band Doe Maar een nieuwe single uit, getiteld “De Bom”. Een deel van tekst luidt:

Carrière maken (voordat de bom valt)

Werken aan m'n toekomst (voordat de bom valt)

Ik ren door m'n agenda (voordat de bom valt)

Veilig in het ziekenfonds (voordat de bom valt)

En als de bom valt, dan lig ik in m'n nette pak

Diploma's en m'n cheques op zak, mijn polis en mijn woordenschat,

Onder de flatgebouwen van de stad naast jou

Laat maar vallen dan, het komt er toch wel van

Het geeft niet of je rent, 'k heb jou nooit gekend

'k Wil weten wie jij bent, 'k wil weten wie jij bent

Jij moet nog huiswerk maken (voordat de bom valt)

Een diploma halen (voordat de bom valt)

E is mc kwadraat (voordat de bom valt)

Mit nach nebst nächts samt bei seit von zu zuwider entgegen ausser aus
(voordat de bom valt)

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.